

VICENT ANDRÉS ESTELLÉS: UN POETA UNIVERSAL

Seguiré encara.
Hauré de seguir sempre.
I ja em sabia
argument de rosaris,
fragment d'antologies.

LA FIRA DEL VENT

Vindrà algun jorn que ho reconeixeran.

LES ACABALLES DE CATUL

La meua veu l'han d'escoltar els segles

CANT TEMPORAL¹

[...] parlareu de mi menyspreant el meu brillant llatí.
direu: no ha aportat res, com no siguen certes amenitats del catre.
però jo us assegure, solemnes fills de mala mare, que deixaré
un senyal molt amarg i perdurable en la nostra literatura [...]

EXILI D'OVIDI

[...] aquest vers
t'ha sortit ben pobre ben prosaic. ho reconec i no me'n penedesc.

SONETS A JACKELEY

Adduireu confusió o documentareu, tèrbolament i culta, els
meus més insignificants versos, sempre entre dubtes i indecisions. [...]
La veritat, l'amarga i dolça veritat, ens pertany únicament i estrictament
a vosaltres i a mi.

L'OFICI DE DEMÀ

1. També a *Cants temporals*, MPVIII: «La meua veu l'escoltaran els segles».

Em moriré escrivint els millors versos
de l'idioma català en el segle
XX [...] //
[...] no direu que no
us he avisat a temps. En els papers
faran elogis precabuts — oh, sempre //
es necessita certa perspectiva.

EL GRAN FOC DELS GARBONS

0. INTRODUCCIÓ

Vicent Andrés Estellés (Burjassot, 1924 – 1993) és un poeta de talla universal. L'objectiu del meu article és justificar aquesta afirmació. Si més no, assenyalar en quina part de la seua vasta obra em base per a sostenir aquesta opinió. És a dir, remetré l'hipotètic lector a uns fonaments objectius compartibles, si no en la seua totalitat sí majoritàriament. Per tant, m'ajustaré a aquells textos que puguem servir per a esvaïr la impressió de trobar-nos davant d'una asseveració poc assenyada, gairebé insensata, que, d'entrada, comprensiblement, pot semblar agosarada. És, doncs, una invitació a una lectura selecta del poeta, exclusivament des d'aquesta perspectiva.

Deixe dit que absolutament tota l'obra d'Estellés és d'un gran interès. Especialment, quan els textos són inserits dins del conjunt, quan intentem seguir l'ordre en què van ser produïts o quan considerem les circumstàncies, les pretensions i les urgències que els justifiquen o que els envoltaren. Tots contribueixen a fer més gran el nom del poeta i ens ajuden a entendre'l com una totalitat: necessària i indispensable. Fixem-nos que tota capa de pintura se sobreposa a una paret, sense el suport de la qual no haguera pogut ser. És la part més vistosa, fina i delicada. Es tracta d'una realitat que no haguera estat possible sense haver bastit prèviament una base sobre la qual integrar-se i de la qual és colofó. Andrés Estellés va practicar tots

els estils i tots els temes. Res no fou alié a la ploma d'aquest insigne poeta valencià del segle xx. La seua obra és, certament, d'una gran magnitud. No consideraré, per a la finalitat d'aquest article, la rellevància històrica dels textos. Ni el seu gran interès a l'hora de revelar-nos informació o aspectes fonamentals de la seua poètica o de la seua vida, entre tants altres.

Estellés fou un home encaixat en la seua època, amb versos compromesos políticament i nacionalment, però asseverem que bona part de l'obra ultrapassa amb escreix (i el poeta n'era *humilment* conscient) aquests límits: el marc geogràfic, històric, lingüístic i literari on decididament s'inserí. No entraré, per tant, en el valor relatiu dels escrits, sinó que assenyalaré aquells que, al meu parer, són veritaders monuments literaris de la cultura humana de tots els temps. Que no és poca cosa. És a dir, aquells que, als meus ulls, tenen, a més a més, un valor absolut. Com tots els absoluts, discutible. El que ara propose és un nivell distint de discussió.

No conec que s'haja fet amb la contundència que convé al cas. Com a màxim, se'l reconeix com el més gran poeta valencià des d'Ausiàs March. Un autor d'una obra inabastable per causa de la seua extensió monumental.² Sens dubte, ha circulat una impressió d'Estellés com un poeta d'una irregularitat caòtica, amanida amb components bròfecs i frívols, en paral·lel a un compromís polític seu de conjuntura immediata i local. Açò no ha afavorit l'accés ordenat i amb la profunditat literària que l'obra del de Burjassot sempre ha merescut.

Semblar senzill fent poesia i alhora excel·lir literàriament són dues virtuts que poquíssims autors són capaços de reunir. De fet, són considerades generalment antitètiques. Però resulta intel·ligent no confondre semblar senzill amb el fet de ser-ho. De senzill, res. O bé, si ho preferiu: per a senzillesa, la de qui això puga sostenir. A Estellés, no li cal fer ostentació cultural. És un home d'una vasta cultura. Un home curiós i treballador, allunyat al lèrgicament del «docte»

2. «Poeta extraordinàriament prolífic i d'edició marcadament dispersa [...] Considerat el principal renovador de la poesia valenciana contemporània», segons el *Diccionari de la Literatura Catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 2008.

presumptuós. La màgia dels seus alexandrins i decasíl·labs és que semblen vers lliure. La qualitat de la seua escriptura *espontània* és el resultat de tota una vida de treball continuat amb la paraula, primer com a estudiant de periodisme, després com a redactor en cap d'un diari durant més de trenta anys en una època en què aquests eren els que més escrivien, amanit, a més, amb una escriptura i lectura constants. Però, a això, cal sumar-hi la sensibilitat perceptiva i una genialitat que és exclusiva dels grans autors. Estellés sap rimar com tot-hom i ho demostra. També sap fer sonets. Experimenta tota mena de formes i de recursos, alguns, acostats a les avantguardes. No conec cap autor català amb una diversitat d'obra tan gran. Coneix molt bé allò que els altres fan i han fet en aquest difícil gènere. I és un home informat i al dia. Per això, pot innovar. No ignora.

Es tracta d'un poeta que va anar depurant un estil emblemàtic i que en vida ja va aconseguir una gran popularitat. Molt esperançadora: en català, a València. La gran quantitat d'exercicis necessaris duts a terme a fi d'aconseguir aquesta mestria no hauria de confondre els paladars més exigents. Però, a més a més, la generositat d'Estellés, com a poeta, a penes té parangó.

Potser ara, per primera vegada, és possible dur a terme una lectura total i crítica no condicionada per factors extraliteraris. I si ens trobem en condicions de fer-la, també en tenim l'obligació.

Tot i que fa temps que l'obra d'Estellés està sent acadèmicament estudiada, encara hi ha massa parts que ens han passat desapercebudes. Sobretot, un dels primers llibres que va escriure, *Primera soledad* (1956, 1a ed. 1988). Probablement, pel fet d'haver estat escrit en castellà, excepcionalment, en un context molt concret, com ell mateix explica al pròleg. La seua filla de tres mesos havia mort la matinada del 29 de febrer a l'1 de març de 1956 i l'escriu a València entre el 19 i el 30 de maig. Es tracta d'una obra mestra. Realment, passa desapercebut en quina llengua està escrit. L'estil *estellés* domina: se'n ix. Qualsevol hispanista té, doncs, a l'abast seu, un magnífic exemple per tal de confirmar la indefugible enormitat literària d'Estellés. Però, en aquest cas, la seua ignorància fins ara no és menor que la nostra.

Dividiré l'article en dues parts: 1. *Estellés, un poeta colossal*, on done notícia pràctica del corpus estellesià i 2. *Estellés, un poeta universal*, on informe d'aquelles parts on formes, estils i temes han assolit, al meu criteri, un nivell d'excel·lència singular, per tal que el lector pugui contrastar-lo.

1. ESTELLÉS, UN POETA COLOSSAL³

Estellés és autor d'una obra extensa. Però abastable. Especialment, quan ho fem ordenadament. En vida, va editar deu volums d'*Obra Completa*:⁴ *Recomane tenebres* (1972, OC1), *Les pedres de l'àmfora* (1974, OC2), *Manual de conformitats* (1975, OC3), *Balanc de mar* (1978, OC4), *Cant temporal* (1980, OC5), *Les homilies d'Organyà* (1981, OC6), *Versos per a Jackeley* (1982, OC7), *Vaixell de vidre* (1983, OC8), *La lluna de colors* (1986, OC9) i *Sonata d'Isabel* (1990, OC10). Són 2.830 pàgines que arpleguen 91 llibres (o aplecs de poemes) d'extensió molt diferent, alguns dels quals havien estat publicats (totalment o en part) amb anterioritat, mentre que uns altres van ser-ho per primera vegada.

Si a les 2.830 pàgines dels deu volums d'*Obra Completa*, hi afegim les 1.964 que sumen els 3 volums de l'edició del *Mural del País Valencià* (1996, MPVI, MPVII, MPVIII),⁵ on trobem editats 84 reculls més,⁶ la majoria inèdits, resulten excedides amb escreix les 5.000 pàgines, sols d'obra poètica, quan necessàriament incloem

3. A la pàgina 296 trobareu una relació de sigles i de títols que, sota l'epígraf de «Corpus poètic de Vicent Andrés Estellés», explicita el resultat de la meua investigació sobre el corpus poètic de l'autor.

4. València: Edicions 3i4.

5. Publicat pòstumament a cura de Jaume Pérez Montaner. València: 3i4: Eli-seu Climent.

6. Hem considerat en aquest còmput com un sol recull les tres parts de *València. Canten els pobles*. Hem optat per comptar també com una unitat addicional el poema «A la meua dona», que encapçala l'edició del MPV.

textos fonamentals com ara *Llibre de meravelles* (1971) o *Primera soledad* (1988), que no formen part dels toms esmentats. L'obra d'Estellés se'ns presenta, doncs, com un repte indefugible, especialment per a una literatura com la catalana. Vénen de seguida a la ment del lector poetes com Walt Whitman o Pablo Neruda. Fins i tot, per bé que d'una altra manera, Jacint Verdaguer, pel que tingué de fundacional també.

L'obra periodística d'Estellés fa temps que ha començat a estudiar-se.⁷ Piquer ens recorda que «és un dels escriptors que fa el primer pas cap a un periodisme en prosa catalana al País Valencià». Però, sobretot, no volem oblidar que, sota el pseudònim de Roc, va escriure, al periòdic on treballava, un poema diari rimat en català de gran acceptació popular on retratava l'actualitat i que ocupava una pàgina preferent: el famós «Bon dia». Tal vegada el nom més adient fóra el de *periodisme en vers*, amb un interès literari igual al d'un article de premsa: variable o escàs. Es tractava de poesia popular de debò: llegida pel poble.

L'obra en prosa d'Estellés inclou una novel·la eròtica breu: *El coixinet* (1987), tres llibres de memòries: *Quadern de Bonaire* (1985), *Tractat de les maduixes* (1986) i *La parra boja* (1987), un recull d'articles diversos: *El forn del sol* (1986), i un llibre de contes juvenils: *Aventura d'un dia de mercat* (1987). Pòstumament, ha estat editat també un text dramàtic en prosa: *Dos drames i una farsa* (2002).⁸

7. VÍCTOR MANSANET; EMILI CASANOVA (ed.). *Vicent Andrés Estellés. Obra periodística*. València: Denes, 2003; ADOLF PIQUER. «Mirar amb els ulls del cronista: el periodisme de Vicent Andrés Estellés». Dins: F. CARBÓ; E. BALAGUER; L. MESSEGUER (ed.). *Vicent Andrés Estellés*. Alacant: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 2004, p. 249-273.

8. Tots són estudiats des d'una perspectiva més aviat descriptiva per VICENT SALVADOR. «L'elaboració de la prosa estellesiana». Dins: VÍCTOR MANSANET; EMILI CASANOVA (ed.). *Vicent Andrés Estellés...*, a excepció d'*Aventura d'un dia de mercat*, que no és esmentat.

L'altra publicació dramàtica d'Estellés és *Oratori del nostre temps* (1978). Xavier Fàbregas al pròleg, prenent com a referència Joan Brossa, qualifica les quatre peces de «poesia escènica» (tres són en vers). Hi estic d'acord. Són d'un gran interès *Oratori per Marilyn Monroe* i *Joc d'infants*. Especialment colpidor resulta també «III. Passió i mort de Víctor Jara» de l'*Oratori per la mort de Víctor Jara*.⁹

Si deixem al marge les provatures en castellà amb què va iniciar-se el jove poeta Estellés, considerarem: «els dos primers llibres *Ciutat a cau d'orella*, editat el 1953, i *Donzell amarg*, enviat també el 1953 al Premi Óssa Menor». ¹⁰

El canvi de llengua, però, fou decidit amb major claredat des de la fi del 1951 i es confirmà al llarg del 1952. Hi fou determinant la coneixença que féu de Manuel Sanchis Guarner i de Francesc de Borja Moll a l'acte de presentació a l'Ajuntament de València, el desembre de 1951, de l'exposició del *Diccionari català-valencià-balear*, on el jove escriptor de Burjassot assistí enviat pel periòdic. [...] El poeta, l'any 1952, assistí enviat pel diari a Tarragona, al trasllat de les restes reials a Poblet.¹¹

Si deixem de banda l'obra periodística, els llibres en prosa i els dos textos dramàtics esmentats i no considerem tampoc pròlegs, antologies o traduccions de l'autor (llevat que continguen obra inèdita ni que siga parcialment), tenim que, a més dels deu títols de l'OC i

9. Els dos reculls dramàtics d'Estellés són estudiats per Ramon X. ROSSELLÓ. «Vicent Andrés Estellés i la renovació teatral valenciana». Dins: F. CARBÓ; E. BALAGUER; L. MESSEGUER (ed.). *Vicent Andrés Estellés*. «Oratori de Josep Ribera a Nàpols» ha estat incorporat a MPVI.

10. Ferran CARBÓ. «Els inicis de Vicent Andrés Estellés i la poesia dels anys cinquanta». Dins: F. CARBÓ; E. BALAGUER; L. MESSEGUER (ed.). *Vicent Andrés Estellés*. Vegeu també Id. *Com un vers mai no escrit. La poesia de Vicent Andrés Estellés en els anys cinquanta*. Alacant: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana; Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2009.

11. Ferran CARBÓ. «Els inicis de Vicent Andrés Estellés...», p. 11-12.

el MPV, hi ha publicats 42 títols més d'Estellés, gairebé tots en vida del poeta. El lector no especialista podria sentir-se descoratjat a l'hora de voler abastar el conjunt de l'obra poètica d'Estellés per tal de formar-se una opinió personal, ja que la sentirà probablement sempre parcial i provisional: incompleta. Però Estellés no pot ser deixat exclusivament en mans dels erudits. El poeta de Burjassot és sempre més que qualsevol dels seus textos presos aïlladament. El que pretenc, més que no pas descobrir res que no haja estat ja observat, és oferir sobretot una mica d'ordre que hi facilite l'accés i la lectura i que pugui servir a un reconeixement just del valor literari del gran poeta valencià, sempre d'una manera refutable i opinable, però no arbitrària. Cap antologia no li pot fer justícia. La consistència interna de la major part dels seus aplecs de poemes fa que aquesta siga la unitat bàsica a considerar, més que no pas el llibre en la seua totalitat o el poema solt, llevat d'algun cas excepcional. La rica diversitat que trobem entre els aplecs mostra la singularitat bella i profunda aconseguida pel geni incomparable d'Estellés.

Per a l'objectiu que pretenem no cal esperar els nous detalls que una edició crítica podria revelar. Si substancialment anem bé, allò important és anar per feina. Per això, acceptem inherentment un marge d'error que hem procurat mínim. L'extensió prevista d'aquest article tampoc no permet estendre'm tant com, en certs casos, haguera estat convenient.

Tot seguit, oferisc la relació de títols publicats d'Estellés que, posteriorment, han estat recollits dins l'OC: *Ciutat a cau d'orella* (1953: OC6), *La nit* (1956: OC1), *Donzell amarg* (1958: OC1, OC6),¹² *L'amant de tota la vida* (1965: OC7), *Lletres de canvi* (1970: OC8), *La clau que obri tots els panys* (1971: OC2, OC6),¹³ *Primera*

12. Publicat a OC6 amb el mateix nom, a excepció de les tres *Èglogues*, que amb el nom d'«Ègloga I», «Ègloga II» i «Ègloga III» van ser incorporades al nou aplec de vuit èglogues *El primer llibre de les èglogues* dins OC1.

13. La part *Llibre d'exilis*, amb canvis de poca consideració, es publica a OC2. La resta de *La clau que obri tots els panys*, amb aquest nom, és publicada a OC6.

audició (1971: OC3),¹⁴ *L'inventari clement* (1971: OC6),¹⁵ *Boix, Heras i Armengol* (1972: OC9),¹⁶ *L'ofici de demà* (1972: OC9), *L'hotel París* (1973: OC6),¹⁷ *Hamburg* (1974: OC9), *Tancat de l'Alter* (1975: OC3),¹⁸ *Antibes* (1976: OC9),¹⁹ *El corb* (1978: OC9) i *Festes llunyanes* (1978: OC9).

Les obres, publicades amb anterioritat, que després trobem incorporades a l'edició pòstuma del MPV són: *Lletra al pintor valencià Josep Renau* (1978: MPVII), *El procés* (1978: MPVI),²⁰ *Ofici permanent a la memòria de Joan B. Peset que fou afusellat a Paterna el 24 de maig de 1941* (1979: MPVII), *Document de Morella*

14. Manquen els cinc poemes inicials de la primera edició.

15. Manquen cinc poemes també (de la part V). El 2009 va ser trobat a Gandia l'original que Estellés va presentar el 1966 al premi Ausiàs March amb canvis considerables respecte del finalment publicat.

16. Segons el mateix Estellés (OC9, Notes): «Un text que vaig fer l'any 1973 per a la presentació de tres il·lustres pintors valencians.» Hi ha qui l'inclou entre les proses. Però el fet que el poeta l'incorpore a l'OC ens permet considerar-lo, en tot cas, prosa poètica i un exemple més de la dilució de les fronteres de gènere en la producció d'Estellés: el periodisme i els versos de Roc; la inclusió de l'«Oratori de Josep Ribera a Nàpols» dins del *Mural (Llibre dels pintors, MPVI)*, havent estat publicat inicialment en una col·lecció de teatre dins *Oratori del nostre temps*. Més encara, la prosa I de BHA: «Fuster me'ls envia 'Són uns bons amics'», correspon a una tirallonga d'hendecasíl·labs assonants monorims; això sí, escrits seguits.

17. A l'OC6 veiem incorporat, després del XVIII, un poema nou: «Els tramvies que duen les gents amunt i avall». Per tant, el nou aplec constarà ara de vint-i-dos poemes.

18. Publicat prèviament a la revista *Els Marges*, ara és la part I d'*Els amants*.

19. Incorpora una estrofa nova.

20. Les parts I, II, IV de la primera publicació es corresponen ara respectivament a les tres primeres parts d'*Episodis personals*: Episodis (1), Episodis (2) i Episodis (3), mentre que Episodis (4) del MPV era inèdita. La part III correspon als poemes I-VII d'*Un jorn tan clar* (aplec nou que acaba amb un poema inèdit «Un clar País»).

(1979: MPVIII),²¹ *Xàtiva* (1980: MPVIII),²² *Llibre de Dénia* (1981: MPVIII),²³ *Cants a València* (1984: MPVI, MPVIII),²⁴ *Ram diürn* (1986: MPVI), *Canals* (1987: MPVII) i *Llibre d'Alzira* (1996: MPVI, MPVIII).²⁵

En tots els llibres que Estellés va voler incorporar a l'OC sembla prudent respectar la forma en què ho decidí fer. En els incorporats al MPV, la nova estructura del *Mural* sembla la més adient a l'hora de fer-ne un seguiment a partir d'ara.

Hi ha textos que han estat primer publicats a l'OC i després al MPV. És el cas de la part III de *Temps de dolor* (OC4), anomenada «Ram de vidres», publicada com un aplec independent a MPVI i amb una distribució pràcticament idèntica. Corresponen a fragments de la part III i de la part I [bis] de *Cant temporal* (OC5, p. 20-21, 33-34), els dos poemes que conformen *Sonata d'Isabel* (SI, dins OC10), i que tanquen tant l'OC com el *Mural*, ja que clouen *Testament* (T, dins MPVIII), que n'és el darrer aplec. D'altra banda, la part II [bis] de *Cant temporal* (OC5, p. 37-43) és la que conforma quasi tots els

21. De les tres parts del nou aplec *Morella* (Mo), els onze poemes de la primera publicació corresponen a la segona i la tercera parts («Document de Morella», segona de Mo, integra els deu primers mentre que «Endreça» conforma la tercera). «Sonets d'abans d'entrar a Morella», la primera de Mo, és una part nova.

22. Al MPV s'han afegit deu poemes inèdits: vuit a la part «I. Funeral de la Cova Negra» (2, 7, 17, 18-20, 22-23) i dos a la part «III. Xàtiva avui» («Et recorde, Raimon, perquè és divendres» i «Quaranta anys de cul i d'ignomínia»). A les revistes *L'Espill* (primavera-estiu, 1979) i *Quaderns de Xàtiva* (núm. 5, 1993) es van publicar també poemes d'aquest llibre.

23. Al MPV són incorporats quatre poemes nous: els dos primers «Dénia» i «A Dénia», «Els escalons, la quietud del port» i el darrer «Vesprades a Dénia».

24. No hem pogut contrastar-ho, però sembla que a més dels *Cants a València* (MPVI) inclou el *Llibre d'Elx* i el *Llibre de Peníscola* (tots dos a MPVIII). Segons Jaume PÉREZ MONTANER. *El Mural com a fons*. Catarroja: Perifèric, 2009, p. 179-180, són nous al *Llibre d'Elx* (LElx) els poemes inicials «Florí, a Elx, com palmera o com nard» i «Quartet d'Elx». Mentre que al *Llibre de Peníscola* (LPen) s'ha incorporat el poema «Peníscola», publicat ja a PE (OC10). Vegeu *infra*.

25. Les parts I i II a MPVIII: *Llibre d'Alzira* i la part III a MPVI: *Cantata del rei Jaume I des d'Alzira*.

poemes de *Cants temporals* (MPVIII), per bé que amb algunes diferències dignes de ser contrastades. La major part d'*Els camins de la llibertat* (OC8) és la que forma gairebé la totalitat de *Canta el País* (MPVII), amb versions molt poc diferents. *Festes bucòliques i Elegia al palau dels reis de València* (OC10), amb idèntics noms i poemes els trobem a MPVIII i MPVI, respectivament. Els dos poemes que formen la *Cantata del País Valencià* (OC10) i el primer de *Cantata de Castelló de la Plana* (OC10) són els tres que conformen la *Cantata inicial del País Valencià* (MPVI). Dels restants poemes de la *Cantata de Castelló de la Plana* (OC10), «Penyagolosa» i «Serra d'Espadà» s'integren dins *Cançó del dia i les muntanyes* (MPVI),²⁶ mentre que els altres tres ho són a la part II de *Mural, mural* (MPVIII). Finalment, dos poemes de *Poemes esparsos* (OC10), «El guerrer de Moixent» i «Peníscola», els trobem dins *Tempteigs del Guerrer de Moixent* (MPVIII) i *Llibre de Peníscola* (MPVIII), respectivament.

Tot seguit referiré els títols dels llibres que solament en part han estat incorporats dins l'OC o el MPV. *Poemes preliminars* (1983 - PP)²⁷ és un aplec de vint-i-cinc poemes (I-XXV) tots els quals han tornat a ser editats després al *Mural*, llevat de VII, VIII, XVIII, XX, XXIII i XXV.²⁸ *Versos per acompanyar una esperança* = *Versos para acompañar una esperanza* (1986 - VPAUE)²⁹ és una edició bilin-

26. Aquest darrer amb el nom diferent de «Serra d'Espadà (2)».

27. Editat a Manacor: Foment de la Cultura de la Ciutat de Manacor, col·lecció Tià de Sa Real.

28. Dins *Cantata inicial del País Valencià* (MPVI, p. 45) i també dins *Cantata de Castelló de la Plana* (OC10, p. 55), el XIX. Dins *Declaració de principis* (MPVI, p. 11 i 28), l'I i II. Dins *Consideracions murals* (MPVI, p. 122, 133 i 134), el III, IV i V. Dins *Valencians que han traït el nostre poble* (MPVI, p. 447), el XXII. Dins *Als polítics* (MPVIII, p. 119, 130, 131 i 132), el IX, XIV, X i VI. Dins *Mural, mural* (MPVIII, p. 660, 662, 679 i 680), el XIII, XXIV, XV i XVII. I dins *Testament* (MPVIII, p. 703, 704, 705 i 707), el XI, XII, XVI i XXI.

29. Madrid: Vanguardia Obrera S. A. Opte per VPAUE perquè VAE coincideix amb la sigla del nom d'Estellés. Vegeu *infra*, p. 296, Lluís RODA. «Corpus poètic de Vicent Andrés Estellés».

güe que reedita textos ja coneguts junt amb els inèdits «Homenatge 4» i «Homenatge 5».³⁰ *Odes temporals. La casa de la música vora el mar* (1988 - OT-CMM)³¹ és un volum que inclou dos aplecs diferents, el primer dels quals és integrat dins el llibre homònim del *Mural*,³² mentre que els nou sonets que conformen *La casa de la música vora el mar* (CMM) restaran editats solament ací. *Estat d'excepció* (1991 - EExc)³³ també reuneix dos aplecs: el primer dels quals, que dóna títol al volum, sols el trobarem publicat ací, mentre que el segon ha estat incorporat al *Mural*.³⁴

De les cinc parts que componen el *Cançonet de Ripoll* (1985 - CR),³⁵ tres són inèdites i no han estat recollides posteriorment ni a l'OC ni al *Mural*, mentre que les altres dues, «Cançonet del Duc de Calàbria» i «Quaderns de la derrota (2)» havien estat editades anteriorment.³⁶ Aquest darrer aplec és una revisió de la part I [bis] de *Cant temporal* dins OC5 (1980), però amb una extensió més reduïda i una distribució diferent que ens obliga a considerar-la la versió principal.³⁷ De la mateixa manera, cal considerar la darrera edició d'*El gran foc dels garbons* (1975 - GFG)³⁸ la definitiva, ja que es tracta d'una revisió considerablement ampliada d'aquella publicada a OC1

30. També inclou *El procés* (1978) i una part d'*Ofici permanent a la memòria de Joan B. Peset* (1979): «Vora el barranc del Carraixet», parts incorporades també després al *Mural*.

31. Barcelona: Edicions 62.

32. *Odes temporals* (MPVIII), on trobarem afegit un quart text.

33. València: Edicions de la guerra.

34. L'aplec *Poble* (el segon d'EExc) s'incorporarà amb aquest mateix títol dins MPVII, on trobarem afegit al final el poema «Assumiràs la veu d'un poble», prèviament publicat a *Llibre de meravelles*.

35. Barcelona: Empúries.

36. La part «Cançonet del Duc de Calàbria» fou publicada per primera vegada a la revista *Serra d'Or* (juliol-agost, 1978) i després a Barcelona: Druïda, 1984.

37. Abans hem vist que de la resta d'aquesta part I [bis] havia estat extret l'excel·lent poema que tanca l'OC i el *Mural*: «Hem assistit, des d'aquesta terrassa».

38. València: Edicions 3i4.

(1972); dels cent tres sonets que apareixen en la primera edició solament el 78 («Era una nit d'aquelles de gener») és deixat de banda en l'edició de 1975, que incorpora quaranta-set sonets nous, fins arribar als cent quaranta-nou publicats, amb una ordenació molt diferent.³⁹

Ni *Llibre de meravelles* (1971 - LMer) ni *Primera soledad* (1988 - PrimS) ni *Puig Antich* (1989 - PuAn) ni *Mare de terra* (1992 - MT) són llibres que puguen trobar-se a l'OC o al *Mural*.⁴⁰

Tampoc trobarem a OC o MPV l'aplec *Testar* (1993 - Test), publicat pòstumament dins *Antologia poètica de Vicent Andrés Estellés*. Ni els nou poemes de *Vida contemplativa* (1992 - VCon). Ni els cinc poemes de l'*Homenatge a Vicent Andrés Estellés-VII Setmana Literària-Escola Gavina* (199? - EG), dedicats pel poeta a l'escola. Ni el llarg poema *Auca i tenebres de Lluís Pla* (1975 - ATLP), que serví per presentar l'exposició d'aquest pintor. Ni els *Fragments de Dietari del Perelló* (1981 - FDP), publicats dins *escrit per joan valls jordà / vicent andrés estellés / i josep palàcios i gravat per joaquim michavila / joan verdú / i manuel boix al país valencià, 1981*.⁴¹

És evident que pot haver-hi textos inèdits d'Estellés en revistes que ignore.⁴² Ho deixe per als especialistes. Els llibres que he llegit

39. Els sonets nous són: XXIII, XLV, XLVI, LV, LVII al XCII, XCV, CXXVIII, CXXX, CXXXII, CXLIV al CXLVI. Tracta també aquest aspecte de manera força detallada Vicent SALVADOR. «*El gran foc dels garbons*. Un procés d'escriptura complex». Dins: V. SALVADOR; A. PIQUER; Daniel P. GRAU (ed.). *Opera Estellesiana. Per a una edició crítica de Vicent Andrés Estellés*. Alacant: Institut Interuniversitari de Filologia Catalana, 2010, p. 139-160.

40. *LMer*: València: L'Estel (reeditat després per 3i4). *PrimS*: València: Edicions Alfons el Magnànim: IVEI. *PuAn*: Barcelona: Empúries. *MT*: Barcelona: Edicions 62.

41. *Test*: J. P. Muntaner (ed.). València: Consell Valencià de Cultura. *VCon*: València: La forest d'Arana. *EG*: Picanya: Escola Gavina. *ATLP*: València: Lluís Pla (del 14 al 30 de gener de 1975), Galeria Arts - c/ Mar 29 [Biblioteca Valenciana: M. Sanchis Guarner/477]. *FDP*: Editat pel Partit Nacionalista del País Valencià, 167 exemplars.

42. *El collar de la Coloma / gravats Boix [et al]*. Altea: Art Lanuza, 1981, inclou el poema d'Estellés «Plaça del Collar de la Coloma», publicat anteriorment a

són tots els que he anat esmentant. Amb ells, m'he construït una opinió. Subjectiva, com totes. Sempre admirada.

Resumint: *Obra Completa 1-10*, *Mural del País Valencià I-III*, *Llibre de meravelles*, *El gran foc dels garbons* (edició de 1975), *Cançonet de Ripoll*, *Primera soledad*, *Puig Antich i Mare de terra* per complet. Parts de *Poemes preliminars*, *Versos per acompanyar una esperança*, *Odes temporals-La casa de la música vora el mar*, *Estat d'excepció*, *Antologia poètica de Vicent Andrés Estellés* (edició del Consell Valencià de Cultura), *Vida contemplativa i Escrit [...] i gravat [...] al país valencià*. I els opuscles *Homenatge a Vicent Andrés Estellés-Escola Gavina* i *Auca i tenebres de Lluís Pla*. També *l'Oratori del nostre temps*.

Una obra colossal. Però abastable.⁴³

Xàtiva (1980) i posteriorment a MPVIII, p. 514. *Non, non, noneta*. València: Piles, 1994. És una partitura musical a partir del poema d'Estellés «Cançó de bressol» de *La nit* (OC1, p. 39).

43. Repassem tot seguit aquells llibres o parts de l'OC incorporats totalment o parcialment al MPV (o a CR). L'última part de TD: «Ram de vidres» (OC4), la trobem amb nom propi també a MPVI: R_{Vid} (les diferències són insignificants i afecten bàsicament l'estructura i la presentació). La part final de la part III de CT (OC5), amb petites diferències, és el primer dels dos poemes de SI (OC10). El fragment «Ve la tardor al Perelló» de la part I [bis] de CT, amb escasses però molt significatives diferències, és l'altre poema de SI (OC10). Aquests dos poemes de SI clouran T i, doncs, MPV. Quasi tota la part I [bis] de CT, amb alguns canvis, conformarà la part «Quaderns de la derrota (2)» de CR. La part II [bis] de CT, la tornem a trobar, per bé que amb alguns canvis, amb nom propi, configurant l'aplec CTs dins MPVIII. La major part de CL (OC8): dènou de trenta-un poemes, forma quasi tot CP (MPVII), que en té vint-i-un. Els set sonets de FB (OC10) són també reunits sota el nom de FB a MPVIII. Els dos poemes de CPV (OC10) junt amb el primer de CCP (OC10) conformaran CIPV dins MPVI. Els sis poemes reunits com a CCP són tornats a publicar reintegrats en unitats diferents del MPV: «Les invocacions», el primer de CCP, ho és, com acabem d'esmentar, dins CIPV (MPVI), abans havia estat publicat dins PP (XIX); «Castelló de la Plana», «Isabel a Castelló» i «Cavanilles», dins MM (MPVIII); i «Serra d'Espadà» i «Penyagolosa», dins

2. ESTELLÉS, UN POETA UNIVERSAL

2.1 Una serralada dins un altiplà: els cims literaris

L'obra poètica d'Estellés és una serralada dins un altiplà. Té pics que són cims literaris. I no solament en relació a la pròpia literatura catalana: una literatura petita, al cap i a la fi, no sempre ràpida de reflexos i en la qual la tradició i el prejudici han dificultat a vegades el reconeixement inicial d'alguns dels seus grans autors. Com passa amb els altiplans, la poesia d'Estellés forma un conjunt més elevat que no ho sembla pas. I també un conjunt bastant menys homogeni del que sembla. Tot poemari d'Estellés fa el pes. I tant! Mai no falla l'ofici. Mai dos exercicis no resulten iguals. En la seua poètica de la petitesse, tots els instants són distints, tenen un valor únic irremplaçable. Tot mereix atenció: tot. Qualsevol sentiment, qualsevol objecte, és expressió de vida. I, per tant, resulta reconegut com a bàsic i fonamental en la fragilitat efímera de la seua condició i és alhora comprés com un resultat, com una manifestació perceptible de l'enigma fascinant i senzill que és viure. Qualsevol sentiment, qualsevol objecte, manifesta la puresa d'una elementalitat que mereix ser dita i transmesa, perquè és profunda (el mèrit d'Estellés consisteix a fer-ho voluntàriament allunyat de la retòrica habitual a l'ostentosa pretensió de profunditat); una vida que és batejada, celebrada, benvinguda: anomenada pel poeta; sagrada, transcendida: referida; compromesa, contada: viscuda; feta veure, compartida: comunicada. Tot: des de l'amor, a l'odi; de Déu, al volum de merda. Estellés és profundament whitmanianà. Sens dubte, més que cap altre dels poetes catalans. De Baudelaire a Whitman. És un error considerar Estellés banal pel fet de semblar-ho. Seria com considerar vers lliure o prosa retallada la perfecció dels seus alexandrins per no haver-ne comptat les síl·labes de tan treballadament naturals com esdevenen i els tinguérem merament com el

CDM (MPVI). Trobem EPRV (OC10) també a MPVI tal qual. Dels poemes de PE (OC10), «Peníscola» el trobem reintegrat tancant LPen (MPVIII) i «El guerrer de Moixent» és la part I del poema homònim que tanca TGM (MPVIII).

resultat d'una escriptura espontània. Tenir el mèrit com a dèficit, serà dèficit de l'observador: però mai d'allò observat (i viceversa: tenir el dèficit com a mèrit). Els versos blancs d'Estellés són magistralment naturals. Com el sonet rimat ho era per a Foix. I el conte per a Calders.

Estellés és una bomba poètica que esclata en totes direccions. No és una línia contínua, per bé que hi ha una línia temporal: més aviat un dèdal per a aquells que pretenguen escatir una certa ordenació cronològica (la de producció, la d'edició, la de recepció). Un Estellés endinsat en el record —és a dir, en la memòria— d'allò que s'ha perdut o a penes és o a penes fou... inserit en el present més ínfim, subaltern i actual: més immediatament vigent... o en el futur més imprevisible i durador, més esperat, més ajudat a la possibilitat d'esdevenir... un Estellés que rescata per al futur, alhora que el celebra, donant-li la benvinguda en nom de tots, que ens l'anuncia sarcàsticament, fotent-se de la mort, tot assistint al propi enterrament (com sols pot fer aquell que n'ha presidit en la realitat el seguici del de la primera filla i ha sabut transfigurar-ne el dolor en literatura: en experiència compatible)... és algú les coordenades del qual han aconseguit situar-se extratemporalment, algú que ha vençut la mort de l'única manera possible de fer-ho: perdent la por (què més podia perdre?), mirant-la als ulls, fent de la seua escriptura una arma en favor de la llibertat, no sols política sinó també ideològica: és a dir, un creador lliure, però experimentat en els propis experiments i en els dels altres. Voraç, amant dels plaers de la vida i compromès amb el dolor dels altres fet seu. Els sacs curulls de quartilles, les famoses bosses de fem atapeïdes de versos: els forats negres de la matèria poètica. Escombraries. Incomprensió. Continuïtat. Claredat. Incontinència. Urgència. Fe, amor i pàtria. Amor, pàtria i fe. *Tres* cares de la mateixa moneda: l'experiència humana com una experiència compartida i compatible («un entre tants»), com una experiència social i, doncs, política i històrica, però alhora una experiència existencial majestuosa i personal: senzilla i clara, vital. Petita com un infant. En la innocència humil, Estellés va saber trobar la grandesa. Aquella que no pogué contemplar fent-se gran la filla, però plena en la seua potència manifesta i reunida fràgilment. Sens dubte, la mort prematura de

la primera filla d'Estellés és l'element exegetíc fonamental a l'hora d'encarar-nos amb el corpus estellesià. La transcendència i el sentit: el seu sentit de la transcendència i la transcendència del seu sentit. Si més no, és el punt de vista que propose. Una mena de quilòmetre zero des del qual parteix l'ona expansiva a penes iniciada.

Al pròleg que encapçala l'edició del primer volum de l'obra completa d'Estellés, Fuster ja es preguntava el 1972: «Com el llegiran 'ells', més enllà de l'Ebre o de la mar? Hi arribaran al fons?...» Ni al mateix Fuster, tal vegada, li era permés sospitar aleshores, al bell inici de l'edició de l'obra completa, que Estellés, com solament ocorre amb els grans, podia no tenir «fons»... Ara és més fàcil afirmar-ho per aquells que coneixem l'obra editada. Però Fuster intuïa que Estellés podia tenir una recepció superficial. I jo gosaria dir que, per popular que siga, la recepció fins ara pot haver-se limitat als aspectes més superficials o cridaners. Coincidisc amb Fuster que hi ha un Estellés latent: no evident. No altrament pot ser acceptada la ignorància ignominiosa d'un volum com *Primera soledad*, que pot no encaixar en una determinada adscripció cultural i lingüística, però que incapacita en tot cas l'adscripció literària d'aquells que tenim per experts. *Primera soledad* arranca de soca-rel qualsevol prejudici humà: siga cultural o lingüístic. De fet, és el llibre que millor pot explicar-nos la profunda convicció en l'arrelament i la conducta compromesa amb tot allò viu i en perill d'*existència*: amenaçat i vulnerable. La desitjada confusió amb l'humil i el feble, d'una profunda arrel cristiana que anirà evolucionant. El compromís i la defensa de la vida seran aspectes indefugits. L'alegria que planta cara al més insuportable dels dolors. A tot el dolor humà. La ironia vol que a la base de l'obra estellesiana hi haja aquest llibre fonamental, que n'és el millor. Al qual seguirà una direcció, duta a terme amb absoluta determinació i naturalitat, d'opció lingüística, cultural i política. Una obra creativa. De futur. I de llibertat.

El *Diccionari de la Literatura Catalana* (DLC, 2008)⁴⁴ presenta Estellés com un «poeta extraordinàriament prolífic [...] considerat el

44. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.

principal renovador de la poesia valenciana contemporània». Fuster (OC1, 1972) ho avisà:

La fecunditat de l'Estellés és esfereïdora: insòlita, en aquestes latituds. Fóra idiota de pretendre que «tot» el que puga eixir d'aquest huracà grafòman serà «bo». Les qualificacions de «bo» i «dolent», quan reverteixen en el filtre final dels dòmines, fa riure. La «crítica» apomada i oficial —la de les càtedres, la de les revistes— no sol estar en condicions de «poder veure», i, en l'àmbit català, això és freqüent, perquè, com més petit és l'escenari, més oprobioses són les conseqüències de la ignorància i del caciquisme. M'agradarà de veure què passarà amb aquesta «epifania» de l'Estellés. Serà com una pedra de toc.

El que és cert és que mai ningú no va demanar el premi Nobel per a Estellés. El nostre autor sempre és poèticament incorrecte (rieu-vos de les avantguardes, i més en català). Solament un poeta de la talla d'Estellés pot excel·lir alhora fent una poesia religiosa i moral de gran profunditat i una altra d'exclusiu contingut obscé i pornogràfic. Pocs han cantat l'amor com Estellés: no a la seua manera —tan genial— sinó amb tanta intensitat i lucidesa. Potser no gosaria afirmar el mateix respecte de la seua poesia social, política o cívica: tot un emblema per als valencians i fonamental, des d'un punt de vista històric, lingüístic i cultural. Estellés ha estat un poeta molt generós i compromés i el poble valencià l'ha fet seu. Però això no és el que literàriament més lluny el pot fer arribar fora de casa, al meu parer. Breument: el gran *Mural del País Valencià*, des d'un punt de vista literari, sens dubte és *El gran foc dels garbons* (1975): un document històric, un retrat, una realitat definitivament perduda i salvada per a les generacions posteriors. La manera d'Estellés d'inserir un món i una època que no tenien veu, dins el Mural de la Història.

No insistiré en aspectes reconeguts i estudiats a l'hora de caracteritzar l'obra d'Estellés: narrativitat, col·loquialisme, popularitat, realisme, quotidianitat, mort, sexe i compromís. Són marca de la casa i, per tant, omnipresents: originals i ineludibles. Però també hi

ha un avantguardisme de fons que experimenta tothora, un formalisme poc observat i menys estudiat, de tan evident, que organitza i que constitueix cada aplec poètic com una singularitat irrepetible i no repetida per a tots els gustos, amb fortuna literària diferent; una poètica, una reflexió i una filosofia humanistes i personals que han de ser estudiades com cal; també una originalitat que, més enllà de l'extravagància, és la pròpia d'un geni, com queda demostrat per la humilitat i l'autoconsciència,⁴⁵ un revolucionari del gènere, mètricament conservador. I hi ha també l'Estellés líric, l'Estellés sintètic i l'Estellés abstracte. I hi ha la consolidació de les troballes, els meravellosos recursos expressius d'Estellés, que tan bé acaba coneixent i dominant: doblegats i reconduïts per la seua ploma estilística. Caracteritzant-lo d'una manera tan singular com inigualable. Tan fecundament. I hi ha l'Estellés irònic, sarcàstic, corrosiu: aquell que no perdona. I hi ha l'Estellés del dolor i l'Estellés de l'alegria: amb igual intensitat. Estellés no ens cap en una mà: és aigua en cistella.

Sens dubte, *Llibre de meravelles* és el «best-seller de la poesia en català al País Valencià [...] una obra d'una gran sofisticació, perquè sota una aparent senzillesa amaga una clara intenció irònica, crítica i subversiva, tant a nivell de contingut com a nivell de forma [...] és un homenatge poètic a la ciutat de València, als valencians i a la seva llengua i cultura». (DLC, 2008). La «gran sofisticació», l'«aparent senzillesa», la intenció «subversiva, tant a nivell de contingut com a nivell de forma» sintetitzen bé, al meu parer, no solament aquesta obra emblemàtica i excel·lent del nostre autor sinó també la major part del seu quefer poètic.

45. Humilitat, senzillesa, elementalitat, petitesa, fragment, instant; el detall «insignificant»: la part d'un tot més gran (un entre tants). La nítida consciència (i pràctica) d'això (teoria i pràctica de la flor natural) esdevé una *ars poetica* singular: única, del *detall significant*. Un estudi contrastat d'aquests aspectes tan *significativament* característics de la lírica d'Estellés i de la ficció de Calders, tots dos basats en la quotidianitat, seria, al meu parer, força interessant. Sols en la petitesa trobarem la grandesa de l'ànima humana, semblen proposar-nos: en el candor i la innocència mancats de pretensiositat. L'afany de servir més que de ser servits o de servir-se'n. Des de la llibertat.

2. 2 *Les joies de la corona: la producció dels cinquanta*⁴⁶

Primera soledad fou escrit a València entre el 19 i el 30 de maig de 1956. Mai no he llegit res semblant. És un llibre extraordinari. Consta de dues parts. La primera es troba dividida en set seccions i la segona en nou. Les tres primeres seccions del llibre (I-III) i la darrera (IX) són monuments humans. Són també extraordinàries les seccions IV i la VII de la primera part i les seccions I i II de la segona. La seua primera filla havia nascut als deu mesos de matrimoni i va morir als tres mesos de nàixer. Tres mesos després de la mort, Estellés escriu un llibre que no va publicar fins al 1988 i que ha passat gairebé desapercebut fins ara.

Pel que fa a *Llibre de meravelles*, a la primera edició de 1971 Estellés diu: «Escrit tot el cicle entre les darreries del 1956 i la primavera del 1958, ara, en fer la revisió, hi he afegit sis o vuit composicions.»⁴⁷ Carbó ho confirma: «La versió original conservada en mecanoscrit no conté ni la primera ni la tercera part del llibre editat; i pel que fa a l'extensa part central, l'única existent del mecanoscrit...»⁴⁸. LMer és un altre prodigi literari d'Estellés. Els alexandrins blancs amb què han estat escrits la major part dels poemes de les set subdivisions (I-VII) que integren aquesta part central original són d'una naturalitat inusitada en una composició poètica. Com ho és la pesantor adolorida d'un marbre mortal i alhora lleu en la ten-

46. Quant a l'adscripció dels llibres a la dècada dels cinquanta, seguim Ferran CARBÓ. *Com un vers mai no escrit...*, p. 56-63.

47. Es tracta d'un cicle de quatre que Estellés recorda haver titulat «Els manuscrits de Burjassot» i del qual LMer seria el primer. El 1993 vaig publicar una anàlisi minuciosa d'un poema emblemàtic d'aquest llibre on m'endinsava en la poètica d'Estellés: «Els amants. Una lectura personal del poema d'Estellés». Dins: Toni MARTÍNEZ; Pep BATALLER; Ximo CORTS (ed.). *Vicent Andrés Estellés*. Xàtiva: Ajuntament de Xàtiva, 1993, p. 57-62. (Quaderns de Xàtiva; 5)

48. «*Llibre de meravelles*: un retaule en forma de tríptic». Dins: *Com un vers mai no escrit...*, p. 217-255.

dresa compungida maternalment i espiritualment en l'admirable *Pietà* de Miquel Àngel. Dues obres mestres.⁴⁹

És possible trobar aquest nivell d'excel·lència als poemaris publicats per Estellés anteriorment a LMer?⁵⁰ Certament.⁵¹ *La nit* (OC1), el poemari que inaugura l'OC és un altre llibre imprescindible.

49. La part inicial i final de LMer: «Teoria i pràctica de la flor natural» i «Propietats de la pena» (on trobem un altre poema emblemàtic: «Assumiràs la veu d'un poble») són fonamentals des d'un punt de vista ideològic, polític, cultural i lingüístic. És a dir, nacional. I una aportació a la història. Però potser solament a la pròpia. Tot i que aquestes dues parts estan construïdes d'una manera absolutament eficaç, sincera i potent: digna d'agraïment cívic i social; i que han estat popularment reconegudes. Estellés també excel·lirà en una poesia conjuntural o de circumstàncies, per tràgiques, doloroses i urgents que siguin. La pràctica generosa d'aquesta poesia mereix un tipus de reconeixement social que solament en part s'ha produït, però que en tot cas és diferent del que ara pretenem fer possible també: el de l'excel·lència literària de molts registres del poeta de Burjassot que poden haver restat tapats per açò altre.

50. CCO: *Ciutat a cau d'orella*. 1a ed: València: Torre. 1953, OC6. N: *La nit*. 1a ed: València: Torre. 1956, OC1. DA: *Donzell amarg*. 1a ed. Barcelona: Óssa Menor, 1958, OC6 (aquesta primera edició incloïa les tres èglogues que enceten PLE: *El primer llibre de les èglogues*, OC1). I ATV: *L'amant de tota la vida*. 1a ed: València: Torre. 1965, OC7. La qualitat d'ATV la sospesarem dins la producció dels seixanta a la qual pertany.

51. La primera i la tercera part de les tres en què s'estructura CCO són dignes d'atenció. En aquesta darrera trobem ja un poema excel·lent «Goig del carrer», escrit fent ús del vers lliure (una raresa en el nostre poeta que serà cada vegada més difícil de trobar); i que tant ens recorda «També», el poema que tanca la part central de LMer. Hi ha també el destacable «Memòria tristíssima», que clou CCO, escrit en alexandrins blancs cesurats. També les dues darreres parts de les cinc en què Estellés ha dividit DA (OC6) tenen un interès innegable. A la penúltima part del que Estellés ha considerat el seu primer llibre: «Platja en setembre», trobem l'alexandrí cesurat ja com un element constructor i cohesionador: possibilitador —una ferramenta— ja no solament del poema sinó de tota la unitat, sent especialment remarcable el darrer dels deu poemes. Semblantment, els tres poemes que clouen la unitat de set anomenada «Adàgios de Veroni», articulada també sobre la base de l'alexandrí blanc cesurat són especialment remarcables, tancant DA. També les tres èglogues que originalment pertanyien a DA (i que a OC1 trobem

ble, tot i ser irregular. Una vegada més, Estellés col·loca quasi tota la pólvora al final (com en una mascletada o com en un castell de focs). L'autor no solament té un sentit del ritme que admirem sinó també una nítida percepció autocrítica; ens resistim a atribuir-ho a una mera coincidència de gustos. Demostra també la gran eficàcia i capacitat constructiva del nostre poeta. És a dir, ens va impel·lint amb allò que va dient: va construint. Fent. També sap que no pot desmerèixer en els principis, en la tensió inicial que tot ho desencadena. El darrer dels quatre poemes que integren la part «Papers inèdits d'X.X.X.»: «Avingudes de llet quallada, per on vénen» és excel·lent. Com també ho és la penúltima de les parts: «Les nits que van fent la nit», els darrers dos poemes de la qual són també excepcionals: «Aquest mes m'he comprat uns llibres. Molts de mesos» i «Avui, que faria sis mesos».⁵² El llarg poema o part que clou el poemari i que segueix la part anteriorment esmentada és un altre monument humà: «La casa, ara sí».⁵³ El vers decasíl·lab, però, sobretot, l'alexandrí blanc cesurat seran els dos pilars que hauran permès a Estellés una vehiculació ordenada del seu torrent vital: sentimental i mental. On excel·leix.⁵⁴

que enceten el conjunt de vuit que formen PLE), auguraven l'excel·lència creativa d'Estellés, especialment la darrera, és a dir, l'«Ègloga III».

52. A OC1, Estellés data *La nit* 1953-1956. El títol del poema, si tenim en compte que la filla havia nascut el 29 de novembre de 1955, situaria l'escriptura d'aquest poema, que clou aquesta part i pràcticament el llibre, el 29 de maig de 1956, exactament la que trobàvem en la redacció de *Primera soledad* (vegeu *supra*).

53. «La casa, ara sí» representa, per tant, un punt d'inflexió a molts nivells. Com a resultat d'aquesta catarsi esfereïdora, el poeta començarà un *després* creatiu d'una profunditat i d'un volum vital imposant. I encara serà capaç d'oferir grans fruits perdurables, tot seguit. I en el futur. Els quals tindran una evolució constant; cada vegada, però, més difícilment superables. El poeta anirà creixent, si no en altura, sí, almenys, en amplitud. La qual cosa no serà cap demèrit sinó una situació pràcticament inevitable.

54. Altres poemes remarcables de N són: «Dama d'anit, no voldria enutjar-vos» i «A Sant Vicent Ferrer».

Una altra potent carcassa literària d'Estellés és *El primer llibre de les èglogues* (OC1),⁵⁵ bastant celebrat per la seua originalitat, a pesar d'haver-se-les amb un tema tan tradicional del gènere poètic com ara l'amor, que Estellés demostra no solament tractar amb habilitat excelsa sempre sinó també fer-ho des d'aquella profunditat que solament els millors poetes són capaços d'expressar amb eficàcia i amb el rigor propi de l'experiència insubstituïble, des d'una exactitud emotiva allunyada en aquest cas de les habituals afectacions amb què l'amor és associat a causa del caràcter central d'aquesta experiència en la vida de tothom, cosa que fa que esdevinga un tema recurrent, on la intensitat emotiva sol fracassar en la seua comunicació. No ocorre així amb Estellés, on la passió i l'amor ens arriben amb la indissoluble nitidesa dels cercles concèntrics, de l'experiència compartida però incomunicable dels seus protagonistes, únicament salvats pels ulls del lector, tal qual Déu, que Estellés fa possible. «Ègloga V» i «Ègloga VIII» són imprescindibles. PLE és un monument a l'amor, un monument literari indestructible, que pacientment espera ser descobert per aquells que encara no ho han fet. També les èglogues van ser escrites en metres llargs: en alexandrins, les cinc darres (inèdites el 1972); en decasíl·labs, les tres primeres (publicades a DA el 1958). En versos blancs, totes.

Un altre llibre excel·lent d'aquesta època és *L'hotel París* (OC6). Molt celebrat. L'edició feta a Barcelona el 1973 contínuament reeditada per Edicions 62 fa que aquest siga un dels llibres d'Estellés més coneguts a Catalunya. A més, Ovidi Montllor va popularitzar, amb una recitació magistral, el sensacional poema que tanca el llibre: «Com hi ha el fill sense els pares i els pares sense el fill». Excepcionals són també els poemes IX, XI i XIV: «Vaig fent el trist catàleg, el meu nocturn catàleg», «El cap-al-tard urbà, els llums a les finestres» i «En veure't escampada per sobre del llit, Françoise». En total, conformen aquest llibre vint-i-dos poemes d'extensió dife-

55. Ja hem dit que les tres primeres èglogues de PLE havien estat publicades a la primera edició de DA (1958), mentre que les altres cinc van ser publicades per primera vegada a OC1 (1972), datades 1953-1958.

rent, articulats a partir de tirallongues de versos alexandrins cesurats mancats de rima.⁵⁶ També ací. Però no en són la causa. Es tracta d'un instrument fet dúctil per les mans de l'orfebre: un instrument que el poeta ha assolit i que fa servir amb múltiples funcions. Com qui té un cotxe. Per anar on vol.

A la dècada dels cinquanta cal adscriure també un altre llibre impressionant *La clau que obri tots els panys* (OC6). Consta de dues parts, la segona de les quals o «part II» és «Coral romput», composició també relativament coneguda per la recitació imposant que Ovidi Montllor va saber fer d'aquest text magistral. De les tres llargues unitats que integren el «Coral romput», la primera és absolutament imprescindible. Es tracta d'un altre monument literari celebrat. Potser «Coral romput» represente l'excel·lència de l'alexandrí en les mans d'Estellés. Deslliurat el poeta gairebé definitivament de la rima, els versos isomètrics tallaran l'aire i l'alé, endinsant-se'ns imperceptiblement com una fulla esmolada per sempre més. La «part II» du la data de 1957, mentre que la «part I», més irregular, és data- da 1954-1956.⁵⁷

També els vint-i-sis poemes de *Testimoni d'Horaci* (OC6) han estat escrits en alexandrins blancs. Es tracta d'un conjunt equilibrat i unitari del qual vull destacar molt especialment els poemes VI, VIII i IX.⁵⁸ És un aplec de la dècada dels cinquanta que va ser publicat per primera vegada a OC6. Igualment ocorre amb *El monòleg* (OC6), onze poemes fets amb alexandrins blancs entre els quals sobreix el VI.⁵⁹ De *L'inventari clement* (OC6) destacaré únicament els fragments reunits sota l'epígraf «1956-1959», que comencen la segona de les

56. Estellés a OC6 va afegir el poema XIX als vint-i-un de la primera edició d'HP.

57. De la tres unitats que integren aquesta «part I» de CQOTP, la segona conté dos poemes remarcables: «El procés» i «I bé?», escrits en alexandrins blancs cesurats. Val a dir que, de la primera edició de CQOTP (València: Diputació, 1971), en la distribució publicada a OC6, Estellés exclou la part *Llibre d'exilis*, que s'inclou, amb alguns retocs, a OC2, com un aplec definitivament independent.

58. També el V, X, XII i XIX.

59. També el X i XI, que són els dos darrers d'aquest aplec.

cinc parts en que Estellés va dividir el llibre.⁶⁰ De les dues parts: I i II, que conformen *L'ofici de demà* (OC9), la II és, sens dubte, la més interessant, amb poemes excel·lents com «Preocupacions» o «Festa nacional dels morts», escrits en alexandrins blancs cesurats o la prosa colpidora i irònica que tanca el poemari: «Més».⁶¹

Un apartat especial mereix *El gran foc dels garbons*. Més amunt ja he dit que per a mi és el vertader *Mural del País Valencià*. Si el MPV tracta dels llocs, dels episodis i de les figures històriques més rellevants per tal de fundar el País, a GFG Estellés s'ha ocupat primer d'aquells altres, tan reals com anònims, ara ja engolits irrecuperablement pel temps, com bé intuïa el poeta de Burjassot, que n'ha salvat la memòria i la realitat. Com un negatiu del futur: el passat. I ho ha aconseguit fer sotmetent amb poder una estructura tan difícilment reductible com ho és el sonet, que en les seues mans esdevé un instrument pràctic de crònica gairebé periodística. El que abans havia fet amb l'alexandrí, ara serà fet amb el decasíl·lab, dins l'estructura exacta dels catorze versos del sonet, sense rima. No competirà, doncs, amb J. V. Foix. Cadascú guanya la seua partida. Alexandrins i decasíl·labs hauran deixat de ser un misteri per a Estellés. I escriure, en vers, per tant, esdevé, per a ell, la cosa més natural del món. I per a ningú més això serà així. La naturalitat de Brossa d'*Els entra-i-surts del poeta* és diferent. Tots tres juguen en camps ben diferents. Estellés data el procés d'escriptura de GFG entre 1958-1967. És el darrer de la dècada dels 50 que tractem, tot i ser també un llibre dels 60. La primera edició dins OC1 (1972), i l'única que hi ha a l'abast de moment, és una edició solament parcial de GFG. Els cent tres so-

60. Ignore el contingut de l'exemplar presentat el 1966 al premi Ausiàs March, recentment trobat, ni si tindrà molta o poca relació amb el que es va publicar per primera vegada (Gandia: Ajuntament de Gandia, 1971). El que sabem és que en l'edició definitiva reunida per Estellés a OC6 va suprimir cinc poemes de la darrera part.

61. 1a ed. Palma de Mallorca: Moll, 1972. Una altra prosa interessant inaugura el llibre: «Una prèvia». També són dignes de consideració poemes com ara «Fira ducal de la mort», «Aproximació» o «Vacances obligatòries».

nets que la integren són recol·locats, llevat d'un, i augmentats amb quaranta-set poemes nous fins arribar a la xifra de cent quaranta-nou en l'«edició completa i definitiva» de bibliòfil que es va fer el 1975.⁶² Entre aquests, destaquem el 44 (>49),⁶³ 51 (>94), 57 (>101), 73 (>114) i 103 (>149). I entre els editats posteriorment introbables a l'OC1 assenyalarem el 68, 74, 86 i 91.⁶⁴

Són també bons reculls dignes d'atenció *L'entreacte* (OC6), *L'engan coneix* (OC2) i *Primera audició* (OC3).⁶⁵

2. 3 Una producció post mortem. La poesia dels anys seixanta i posterior (renovar-se o morir)

Estellés s'ho va posar, a si mateix, francament difícil per poder superar-se. Ja no ho aconseguirà. Després de la producció dels cinquanta, em sembla que el primer moviment que es produeix en la seua evolució és una certa implosió concentrada amb tendència a la depuració. Seguidament, una dilatada explosió que situarà en els altres el seu centre d'atenció i de gravetat. Com un fènix, les cendres d'Estellés: el *polvo enamorado* d'Estellés s'espargarà indefini-

62. Vegeu *supra*. Es tracta d'una edició de 299 exemplars.

63. Donem primer els que podem trobar a OC1 amb la xifra aràbiga amb què hi apareix, seguida d'aquella que té en l'edició definitiva, si ha canviat.

64. Si ara fem més ample el ventall, ressaltarem també els sonets numerats 3 (>5), 6-7 (>3, 6), 13-15 (>16-18), 17 (>20), 19-20 (>22, 13), 22 (>24), 34-36 (>34, 37-38), 40 (>42), 45 (>50), 55-56 (>99-100), 66 (>109), 81 (>120), 87-88 (>127, 124), 90-94 (>131, 133, 51, 134), 94 (>135), 97-98 (>98, 140). I entre els editats per primera vegada el 1975, volem també subratllar el 64, 69, 81, 85, 89 i 92.

65. Interessen menys a l'efecte que hem declarat a l'inici d'aquest article: *L'incert presagi* (OC2), *Mort i pam* (OC2) o *Els ferros del poema* (OC7). Com avisava Fuster, no tot «serà 'bo'...» (Tanmateix, una bona part, sí: si més no, en aquesta dècada.) Però una de les virtuts que estime d'Estellés és que no li he llegit cap cosa que no tinga interès. Cada sèrie, o bé per un motiu o bé per un altre, serveix per a ordenar i conèixer millor aquest gran poeta universal.

dament, molt compromesament. A la vista de tothom. Eixint de la clandestinitat. Celebrant amb esperança les noves coordenades de la llibertat.

La isometria d'alexandrins i decasíl·labs, en esdevenir blanca, oferí al nostre poeta aquella llum divina que cercava en la pràctica dels metres i les rimes i les estrofes més diversos. A aquell respecte inicial del poeta pel sonet, aquest respondrà categoritzat, rendint-se-li als peus del de Burjassot, als peus dels protagonistes més humils i subalterns, que són aquells que trobarem a GFG. El sonet, ultrapassant els límits de les convencions morals compartides, esdevindrà pornogràfic. Descobrirà, via Estellés, la seua innata potència tel·lúrica. Demostrant que qualsevol forma és i pot ser reductible a la pura vitalitat d'homes i dones impel·lits els uns envers els altres. Formes, convencions o cultura: tant és. Un home sol ho pot tot quan tot a penes té ja valor. Estellés va descobrir ben jove el valor de tot. El valor de les coses. El de les persones. Una filla ho és per sempre. I un fill. I una dona... Totes les filles, tots els fills. Totes les dones... Tots els pobles i totes les nacions, lliures i felices, prou que mereixen la vida d'un poeta. I el nostre poeta té un poble i una nació que ha de fer. Que ha descobert. D'un mur, pensarà a fer-ne un mural. Un espai de vida, de llibertat: de renovada alegria.

Dels llibres fins ací destacats, el que més sembla allargar-se en la dècada dels seixanta en la seua producció és GFG (1958-1967).

Al meu parer, *Per a tota la mort* (OC3), constitueix un altre cim d'Estellés, per bé que poc esmentat. Té poemes excel·lents: «Com oblidar, per més que ara ho intente», «Vares deixar el teu cap al meu muscle», «Em vares fer sentir jove: em recorde» i, sobretot: «No m'ha costat tantíssim dir adéu», junt amb altres d'una gran qualitat. En aquest llibre breu de setze poemes, el decasíl·lab estellesià es despulla i esdevé transparent amb una senzillesa i una naturalitat depurades que esdevé vertaderament impressionant per inigualable, mentre que la intensitat de l'emoció que hi subjau no sols es manté intacta sinó que ens travessa sense adonar-nos-en com una fulla perfectament esmolada, quan solament la sang avisa que la ferida és mortal de necessitat.

També pertanyen a aquesta dècada altres poemaris importants, alguns dels quals, com *Horacianes* (OC2), han assolit una gran anomenada. No és habitual en Estellés la combinació de versos anisosil·làbics com la que ací trobem a l'hora de construir poemes. Hi ha una gran quantitat de poemes d'una qualitat important, entre els quals, destaca el primer: I («Res no m'agrada tant»), però també sobreixen altres molt bons (XVII-XIX, XLII-XLIV, L, LII o LXXV). *Renana* (OC2) és un altre poemari important d'Estellés, per bé que no de tanta anomenada com l'anterior; són nou poemes estructurats de tres en tres de dotze versos cadascun escrits en alexandrins blancs, entre els quals destaquen poemes com «Aquells ulls gremials d'estendards d'alegries» i, sobretot, «Recordes turgueniev obsedit per les mans». Un altre text important, i molt poc esmentat, és *A mi acorda un dictat* (OC3): un llarguíssim poema escrit en alexandrins blancs on podem espigolar algunes de les bases personals i de la poètica del nostre admirat poeta: un text reflexiu fonamental que demostra la consciència del seu esforçat quefer.

A la dècada dels setanta pertanyen altres poemaris importants com *Hamburg* (OC9), escrit en decasíl·labs i amb poemes com ara «Se't riu l'infant que t'ha vist cridar, ebri» o «Ja no és l'amor el qui mena els teus passos». També volem destacar *L'amant* (OC5), dèsset composicions també en decasíl·labs, amb poemes com ara «'Ara no', dius, com obeint uns déus» o «'Anem al llit', et propose, besant-te».

Però hi ha també alguns llibres que són absolutament indispensables per tal com contenen poemes d'una qualitat extraordinària, com per exemple «Com el vaixell solemne» d'*El corb* (OC9): quaranta-vuit quartets construïts a base d'alexandrins blancs. C conté també altres poemes destacables com «Plore per tu conscient fill de puta» o «Pastor de rius apollinaire de l'aire». Entre els deu sonets escrits en decasíl·labs que conformen l'aplec *Dies gastats* (OC8) en trobem també alguns de molt destacables, especialment els quatre primers (i-iv) i l'últim (x). *Saló* (OC8) és un altre aplec ressenyable on hi ha poemes com ara «Arribaré diumenge a la tarda», però molt especialment el darrer, «Al meu davant, fervent, t'has masturbat».

Per últim, cal destacar que dins del *Mural del País Valencià*, la darrera part del llibre *Canals* (MPVII), que té com a títol «Balada d'un temps perdut», és d'una gran qualitat; i especialment el poema que segueix aquesta part i que acaba el llibre: «Final». El MPV conté molts poemes indispensables com el VIII de *Declaració de principis* i el IV de CVal, dins MPVI. O la part I d'«Escrits per a Josep Renau» dins LJR o «La llibertat» dins CP, al MPVII (a més del final del llibre *Canals* ja esmentat). Per acabar, «Sonata de condol» dins OT; «Et veia, nu, el cos, agenollat» dins DPC; o poemes com ara «Se m'acaben els dies; se m'acaben», «Passe, i albire» o, especialment, «He aixecat, mentre escrivia, el cap» i «Hem assistit, des d'aquesta terrassa», tots quatre del llibre *Testament* (MPVIII), demostrin a bastament l'excel·lència literària d'aquest gran poeta valencià de talla universal.

2. 4 La vinya del Senyor

No ens passa desapercibuda la bona qualitat de llibres com ara: *Epitafis* (OC2), *Les acaballes de Catul* (OC3), *4 poemes* (OC4), *De quan Joan Fuster i l'Estellés* (OC7), *Lletres de canvi* (OC8), *Sonets a Jackeley* on hi ha: «¿jackeley? em resultava deliciosament absurd el teu nom» (OC8), *Festes bucòliques* (OC10), *Sis sonets* (OC10) o *Sonata d'Isabel* (OC10), als dos poemes del qual ens acabem de referir. Són aplecs d'una qualitat semblant a la dels esmentats *Dies gastats*, *Saló* o *El corb*, dins l'OC; o dels també esmentats *Declaració de principis* (MPVI) i *Testament* (MPVIII), que enceten i acaben el MPV.

Tenen també interès especial llibres com *Homenatge il·lícit a Lluís Milà* (OC2), *Quadern per a ningú* (OC2), *Ora marítima* (OC3), *L'arnat* (OC4), *Cant de Vicent* (OC4), *Cercles del Russafi* (OC4), *Cant temporal* (OC5), *Pedres de foc* on hi ha: «35. Mai no he de dir el teu nom: me l'estime» (OC5), *Progrés de la llum* on hi ha: «VIII. Jove cos de la donzella» (OC5), *Elegia* (OC5), *Molí de l'any* (OC5), *Prat de la Mola* (OC5), *Versos per a Jackeley* (OC7), *Et porte un record, avui que et cases* (OC7), *Exili d'Ovidi* on hi ha: «xvi. ah dissortada pàtria! [...]» i «xxii. dona, deixa'm que et diga [...]» (OC7),

D'açò se'n deia «plafons» en temps de Rubén Darío i Santos Chocano (OC9), Àvida dama (OC10), Cantata de Castelló de la Plana (OC10), Elegia al palau dels reis de València (OC10), o Tancat d'Aleixandre (OC10), dins l'OC. O Cantata inicial del País Valencià (MPVI), Cants a València (MPVI), Llibre dels poetes (MPVIII), Epístola d'urgència a Miguel Hernández (MPVIII) o Darrers poemes de la Cordovesa (MPVIII), dins el MPV. Tenen també un interès especial Mare de terra, Testar i Auca i tenebres de Lluís Pla.⁶⁶

66. Tots aquests títols destacats no significa que no subratllem la dignitat literària de llibres com ara: *Quadern de 1962, Colguen les gents amb alegria festes, Els amants* (destacable és la part IV: «Manuscrit perdut»), *Temps de dolor* (especialment per la part II: «Navegacions dubtoses»), *Taula parada* (especialment per «Cançó de la rosa de paper» i «La cançó de la sargantana»), *Vida secreta* (destacable és «Geòrgica»), *L'amant de tota la vida* (especialment la part «Amb un vers de Françoise Hardy» on hi ha l'imprescindible «L'amic»), *Els camins de la llibertat* (destaca el primer poema: «La llibertat (1)»), *Antibes* (destacable és la part III: «Amb la dignitat amarga dels pobres»), *Gentil burgesa* (destaquen la primera i l'última part), *Mort a Elx* (on destaca el poema «Diries ara, per exemple»), *Al company assassinat a Elda* o alguns poemes de *Poemes esparsos* (com ara «Viatge memorial», «Estrofes»: p. 173; però, sobretot, són molt recomanables «El poema», «S'agafava» i «Fragment 3»), dins l'OC.

O també la dignitat literària de *Llibre del dret a l'alegria* (destaca «Molt he rebut, i molt immerescut»), *Llibre dels bons propòsits* (especialment «I» i «II»), *Episodis personals* o *Ram de vidres* dins el MPVI. O bé de *Poble* (destaca «Assumiràs la veu d'un poble»), *Ofici permanent a la memòria de Joan B. Peset, que fou afusellat a Paterna el 24 de maig de 1941* (especialment «Rèquiem», «24 de maig de 1941», «Els afusellats» i «Índici d'himne»), *Lletra al pintor valencià Josep Renau* (especialment els poemes I i VIII d'«Escrits per a Josep Renau»), *Llibre de la música* (especialment «Serrano», «Portes de la nit», «Ha arribat el moment», «Trànsit de Lluís Milà» i «Amb esperança encara»), *València. Canten els pobles* (destaquen «Benissanó», «Borbotó», «Sueca» i «Aiolo de Malferit») o *Sagunt* (especialment «III»), dins el MPVII. O també de *Sentiment de País* (especialment de les parts IV i V de «Cant del País Valencià»), *Llibre de la saviesa* (destaquen «M'han enganyat: aquest món no és el meu» i «No em moriré d'amor»), *Cants temporals* (especialment «Jo cante ací, com, desterrat, Ovidi»), *Llibre d'Elx* (destaquen els dos darrers sonets d'«El misteri»), *Llibre de Borriana*, *Xàtiva* (destaquen el poema 17 de «Funeral de la Cova Negra», «Les nits de Xàti-

Finalment, el caràcter no tan freqüent del punt defensat a l'apartat segon d'aquest article: la universalitat d'un poeta que escriu en català, aconsella la incorporació d'un apèndix on, per mor de l'exhaustivitat en què he pretès basar la meua opinió, hi ha la relació de les sigles també d'aquells llibres que, des d'un punt de vista estrictament literari, no superen, al meu parer, aquells altres que hem fet servir com a arguments per a la nostra tesi. En qualsevol cas, si les premisses no foren exactament les idònies, però la conclusió fóra certa, ens sentirem igualment satisfets. Tant de bo que la història vagja alterant-ne les premisses però en mantinga intacta la conclusió! Sol passar. De fet, passa de tot. Potser tenim un escriptor universal i no ho sabíem. Ves per on. O no n'estàvem segurs. Un valencià de Burjassot que va escriure en la segona meitat del segle XX. Per què no? A vegades, les coses són així. Com són.

va» i «Bixquert») o *Mural, Mural* (destaquen «Arc de Cabanes», «Castelló de la Plana» i «Amb un clamor d'entranyes esgarrades»), dins el MPVIII.

Finalment, de *Puig Antich* destaquem la part III. De *Cançoneret de Ripoll*, signifiquem la part «Quaderns de la derrota (2)» (especialment «Com un sac ple de pedres i de pluja», els tres poemes anteriors i també el que el segueix) i de la part pròpiament titulada «Cançoneret de Ripoll», el poema «Tot açò que ja no pot ser». De *Versos per acompanyar una esperança* notem «Homenatge 4» (però «Homenatge 5» conté aquest esfereïdor fragment: «La dona d'un company de mort / li ha donat, a través dels ferros, / un jersei com un ram de flors. / Somriu, atònit.»). De *La casa de la música vora el mar* destaca especialment el sonet IV. Dels cinc poemes d'*Homenatge a Vicent Andrés Estellés-Escola Gavina*, notem els tres primers. Dels onze poemes d'*Estat d'excepció*, notem «Torne al racó, que tampoc no és racó». De *Poemes preliminars* notem el poema XVIII entre els sis que ja no s'han tornat a publicar. Per contra, de les nou composicions de *Vida contemplativa*, destaquem les tres primeres i la darrera. També *Fragments de 'Dietari del Perelló'* és una lectura que té un agradable interès.

APÈNDIX

Les colles de castellers saben molt bé que com més gran és la base del castell més alt acostuma a ser-ne el cim. I que cap pis resulta prescindible. A vegades ocorre el mateix amb una construcció literària. Uns llibres fan possible l'existència dels altres. Copsar-ne la relació té un gran interès però no és el tema d'aquest article. El compromís vital d'un poeta no és solament literari sinó també històric i conjuntural. També convé saber que quan explorem una cova no sempre som a la sala més gran. Però cal explorar-la per descobrir-ho. I Estellés ha estat un explorador infatigable que ha obtingut resultats d'una excel·lència inigualable com a conseqüència del geni d'un treballador incessant i capaç. De tota manera, si els llibres dels quals done les sigles contenen algun poema especialment rellevant ho assenyalo oportunament. Al final del monogràfic trobareu les correspondències de les sigles amb els llibres. Sens dubte, cada època o cada lector establirà una tria diferent. Tenim per clàssiques les obres que ho aconsegueixen.

LE,⁶⁷ IP, MP, Ri, RN, DT i FV,⁶⁸ dins OC2. PLO,⁶⁹ dins OC3. RV i AN,⁷⁰ dins OC4. EC,⁷¹ dins OC5. EP,⁷² dins OC7. SM, CM, J,⁷³ EE,⁷⁴

67. «Un desig. El desig d'escriure llargues cartes», «Els averanys, els cònsols, els pals sense banderes», «Hi ha l'estrèpit dels ferros, hi ha el fum a les façanes», «Jo he amat els meus pares, he amat els meus germans».

68. «Seguiré encara» (l'últim poema).

69. «No he de callar! Mireu com creix la mar», «Ensums d'uns fums, tenebrosos betums».

70. IV «On és el cos de la veïna, amable» (excel·lent), V «S'ouen uns passos en el pis de dalt» i VII «Un sentiment de planetari origen».

71. «Assaig d'elegia», «Ars poètica».

72. «Segon cant de mort».

73. «Sols recordava». I el darrer «Al llit, escoltes».

74. «Ostende», «Bruges (2)», «Viena (1)», «Viena (3)», «Viena (5)», «Viena (6)», «Londres (2)».

CMP⁷⁵ i EAMAJML, dins OC8. MMP, FL,⁷⁶ THRO, TC⁷⁷ i BHA, dins OC9. QPN,⁷⁸ dins OC10.

Ja hem fet referència a PuAn, PPz i EExc.

Pel que fa a MPVI: CMur,⁷⁹ CU, Riu, LA,⁸⁰ PS, PT, LPed, CDM, CMA, MS, RCP, QPV, MG, JC, LS, LEs,⁸¹ RA, EL, SVO, VTNP, LPin,⁸² CJI, CJIA i RD.⁸³ Pel que fa a MPVII: VP,⁸⁴ PMarx,⁸⁵ DTP, NPV, RM, ES, AOC,⁸⁶ CMG,⁸⁷ TB, LAA,⁸⁸ RS i PAN. Finalment, pel que fa a MPVIII: B, Excl, Pol,⁸⁹ LD, Alc, AA, Al, O, PSol, LPen,⁹⁰ Mo, LG,⁹¹ LAI, LPu, DNCS, Alb, TGM i LI.⁹²

LLUÍS RODA

75. «Albades», «Ombres del poble», «Record», «Esperança», «La moixeran-ga», «Les nits en vetla» (dins II).

76. «L'absència».

77. III i VI de «2. Quadern interdit».

78. «Elegia a Miguel Hernández al cementeri d'Alacant».

79. «Mentrestant escric aquest cant», «Dintre l'andana els cucs de seda», «Declararé unes fidelitats».

80. , «3», «8» i «15».

81. IX d'«Estrofes de l'escut».

82. «La pintura».

83. «Epíleg» (que tanca RD i també MPVI).

84. «Admonicions».

85. «iii».

86. «Aquella nit vora la mar terrible», «Es despenjaven a les nits les vinyes» (els dos clouen AOC).

87. El poema 14 d'«Introducció».

88. «Incís (I)», «El linotipista (València)», «Bellesa de la vida», «Miramar».

89. «Abandonat per les forces, intente» (poema que clou Pol).

90. «Peníscola».

91. «Ausiàs March», «Joan Roís de Corella».

92. «Un rossinyol et canta a l'os del front», «Fragment», «9 d'octubre de 1978».